

A háborús hátország megpróbáltatásai

Jelige: Hotaru

Tartalom

Bevezetés.....	3
1. A háború közvetlen előzményei	4
2. Belpolitika alakulása a háború idején.....	5
3. Gazdaság a háború alatt.....	7
4. A legjobban érintett társadalmi rétegek.....	10
5. A munkásság küzdelme.....	12
5.1. Munkásnők helyzete.....	12
6. Jótékonyosság és karitatív tevékenység a háború alatt	15
6.1. Az Augusztá-alap tevékenysége.....	17
7. Étkek a háború időszakában.....	20
8. Az egészségügy helyzete.....	21
9. A színházi élet	24
10. Divat a hátszágban	25
11. Az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása	25
Befejezés	28
Felhasznált irodalom	31
Melléklet.....	33

Bevezetés

Az idei évben lesz 100 éve annak, hogy kitört az első világháború. A nagy háború, amely véget vetett a boldog békeidők töretlen fejlődésének, több millió ember halt meg a harcokban, a hátország pedig egyre elviselhetetlenebb hétköznapiakat élt át. Az Osztrák-Magyar Monarchia a háború végére felbomlott, a Szent Istváni magyar állam pedig megszűnt tovább létezni. A dolgozatban a szakirodalom segítségével kívánom bemutatni a hátország erőfeszítéseit, a mindennapi élet nehézségeit a gazdaságtól a politikán át a társadalmi életig. Négy elviselhetetlenül nehéz év, melynek végén egy teljesen új világ született. Milyen események vezettek a háború kirobbanásához? Hogyan változtatta meg a háború a mindennapokat? A dolgozat fejezetei bemutatják a legjobban érintett társadalmi rétegeket azok életmódváltozásait, valamint a gazdaságot, továbbá a karitatív tevékenység legjellemzőbb mozzanatait. Hogyan változott az emberek hozzáállása a háborúhoz? Hogyan alakultak a belpolitikai küzdelmek? Végezetül, röviden az Osztrák-Magyar Monarchia széthullásának folyamatát a padovai fegyverszünetig kísérik végig.

A XIX. század végén felgyorsult a tudományos és technikai vívmányoknak köszönhetően a termelés. A gyarmatbirodalmak kiterjedtek, az államok célja új piacok és nyersanyag lelőhelyek szerzése volt. Az Osztrák-Magyar Monarchiának nem voltak gyarmatai. Közismerten a soknemzetiségű Magyarországnak nem volt érdeke a világháború, mert nem szeretett volna újabb szláv lakta területekkel gyarapodni, viszont szerette volna fenntartani balkáni jelenlétét. A magyarok aránya Horvátország nélkül 54,4 % volt 1910-ben. A legnagyobb gyarmattartó országok Anglia és Franciaország voltak. De ezeknek a fejlődése megtorpant és a gazdaságilag gyorsan növekvő Németország részt követelt magának a gyarmatokból valamint jelentős európai befolyást akart. Az angolok és a franciák viszont nem engedtek. Az angolok továbbá szerették volna fenntartani az európai kontinentális egyensúlyt, ezen értve a német és francia katonai, gazdasági és kereskedelmi potenciált. A franciákat viszont fűtötte a visszavágási vágy, szerették volna visszaszerezni az 1871-ben elveszített Elzász-Lotaringiát. Oroszország a balkán felé akarta erősíteni befolyását, ezzel szembekerülve a Monarchiával. Az angolok továbbá szerették volna megtörni a németek roppant gazdasági és kereskedelmi erejét. A Monarchia nemzetiségeire pedig egyre inkább jellemzővé vált az elszakadás iránti vágy. Egyre nagyobb hatást gyakorolt rájuk az önálló Szerbia és Románia.

1914-re már kialakultak azok a szövetségi rendszerek, melyek majd a világháború eseményeit meghatározzák. Előbb Németország és a Monarchia 1879. október 7-én megkötött

oroszellenes kettős szövetsége majd ennek kibővülése hármasszövetséggé Olaszországgal 1882. május 20-án. A központi hatalmakkal szemben álló tömböt képezte előbb Franciaország és Oroszország között 1892-ben megkötött egyezmény, melyet kiegészített az angol-francia megállapodás 1904-ben és az 1907-ben megkötött angol-orosz szerződés. Létrejött az antant. A világ már csak a megfelelő indítékra várt a háború kitöréséhez.¹

1. A háború közvetlen előzményei

Ferenc Ferdinánd a Monarchia trónörököse 1914. június 28-án Bosznia Hercegovina fővárosába, Szarajevóba látogatott. Miután az Osztrák-Magyar Monarchia a délszláv háborúk során magatartásával kifejezésre jutatta, hogy a délszláv egység útjában áll a trónörökös nem számíthatott szívélyes fogadtatásra. A látogatás egybeesett a rigómezei csata évfordulójával, amelyet a szerbek a zsarnokság elleni győzelem napjának tartanak, mert egy szerb katona a csatában megölte a török szultánt. A provokatív hadgyakorlatra érkező trónörökös párt Gavrilo Princip, a szerb „Fekete Kéz” terrorszervezet tagja halálosan megsebesítette. A gyilkosság hátterében az állhatott, hogy Ferenc Ferdinánd szerette volna átalakítani a Monarchiát. Nemzetiségi politikusokkal vetette magát körül, akik autonómiát követeltek. Természetesen ennek a létrejötte a nagy délszláv egység bukását jelentette volna. Fontos megjegyezni, hogy a nagyhatalmi ellentétek miatt a háború mindenképpen kitört volna. Ám addig a konfliktusokat mindig sikerült békés úton rendezni. A nagyhatalmak viszont a merényletet megfelelő alkalomnak tartották. A németek ezért a Monarchiát az oroszok pedig Szerbiát határozott fellépésre bíztatták.² Az 1914. június 30-án megjelent *Új Lap* beszámolt a mély gyászról, amely az államban uralkodott valamint felvetette a megtorlás lehetőségét. „A rettenetes bűntény hatása alatt állunk s ebben a pillanatban még csak az irtózatosságot érezzük. De éreznünk kell, hogy jönnie kell a megtorlásnak, s ha valóban igaz az, hogy itt politikai gyilkosságról van szó, akkor erős karunk kíméletlen lesz mindenkivel szemben.”³

A Monarchiában hosszas, egy hónapos vita után, miután megkapták a német támogatást, úgy döntöttek, hogy Szerbiát meg kell büntetni. A magyar sajtó egyébként egyetértett a közös külpolitikával és azon az állásponton volt, hogy a háborút akkor is meg kell vívni, ha Oroszország a szerbek mögé áll, mert a merénylettel a délszláv állam oly mértékben

¹ Ormos Mária: Világháború és forradalmak. (1914-1919). Budapest, 2008. Kossuth Kiadó, 8-15. o.

² Uo. 10-12. o.

³ Romsics Ignác. Magyar Történeti Szöveggyűjtemény (1914-1919). I. kötet. Budapest, 2000. Osiris Kiadó, 14. o.

provokálta a Monarchiát, hogy indokolt a katonai fellépés. Érezhető volt a lelkesedés, a győzelembe vetett hit. Általános volt a király és a kormány iránti bizalom. Még a Magyarországi Szociáldemokrata Párt is támogatta a háborút. Minden politikai erő azon az állásponton volt, hogy Magyarország területi épségének és nemzetiségek feletti hegemoniájának a fenntartása létkérdés. A kormány propagandája szerint ez csak Szerbia megtámadásával lehetséges. Tisza István miniszterelnök azonban más véleményen volt és ezt az 1914. július 7-én tartott minisztertanácson ki is fejtette. A tanács ülésén a magyarok a konfliktus diplomáciai rendezését sürgették. Csak akkor tartották elfogadhatónak a háborút, ha Szerbia visszautasítja a követeléseket.⁴ „Feltétlenül meg kell ezért fogalmaznunk bizonyos követeléseket Szerbiával szemben, és csak akkor küldeni ultimátumot, ha azt Szerbia visszautasítja.”⁵ Mint ismeretes a Monarchia elfogadhatatlan feltételeket támasztott a szerbek felé. A szakirodalom szerint a szerbek hajlottak volna a békés úton való rendezésre, ám a Monarchia a német támogatás birtokában a háború mellett döntött. A magyar vezetés óvakodott egy Romániával szembeni esetleges háborútól. Az időpontot és az ürügyet is alkalmatlannak tartotta. Véleménye szerint a délszláv kérdés, tárgyalásos úton is megoldható az oroszokkal. Tisza viszont elszigetelődött álláspontjával és végül beleegyezését adta a háborúhoz. A hadüzenet hírére az ellenzék vezérszónoka a háború idejére meghirdette a pártok közötti békét.⁶

2. Belpolitika alakulása a háború idején

A Tisza kormány egyik első intézkedése volt az 1912. LXIII. törvénycikkely életbe léptetése. Az úgynevezett kivételes törvény lehetőséget biztosított a kormánynak arra, hogy rendeleti úton kormányozzon. A kivételes hatalom birtokában bevezethette a statáriumot, felfüggeszthette az önkormányzati autonómiát, szigoríthatta a sajtócenzúrát, korlátozhatta a gyülekezési jogot, a rendőrség és a csendőrség széleskörű igénybevételével felléphetett a sztrájkolók ellen. A törvényt egyébként többször is kiegészítették, ezzel bővítve a kormány különleges jogkörét. A kormány hatalma tehát az élet minden területére kiterjedt.

Az 1914-ben kiadott L. törvénycikk 10. paragrafusa a háború kezdetéig visszamenőleg bevezette az internálás intézményét. Ez azt jelentette, hogy az ország területén élő ellenséges országokhoz tartozó polgárokat összegyűjtötték és kényszerlakhelyre telepítették. 1915-ben a háborús viszonyokra hivatkozva csökkentették az iskolák számát. 1916-tól pedig a kivételes

⁴ Ormos Mária: Világháború és forradalmak Budapest, 2008. Kossuth Kiadó 10-12. o.

⁵ Romsics Ignác. Magyar Történeti Szöveggyűjtemény (1914-1919). I. kötet. Budapest, 2000. Osiris Kiadó, 17. o.

⁶ Diószegi István. A Ferencz József-i kor. 1849-1918. Budapest, 1999. Vincze Kiadó, 142-143. o.

törvény megsértőit fél éves börtönnel büntethették. Korlátozták az utazásokat, a szabad helyváltoztatást. Csökkentették az esküdtbírók jogkörét. Ezzel párhuzamosan növelték a törvényszékek szerepét. A polgári peres ügyekben pedig elrendelték a katonai büntető bíróságot. Ezeknek köszönhetően az állam szerepe és súlya jelentősen megnőtt a közéletben. A kormány a katonák karácsonyra való hazatérése mellett földet ígért a harcolóknak. Természetesen a kilátásba helyezett földosztás rendkívül népszerű lett a vidéki parasztság körében és nagyban hozzájárult a háború iránti lelkesedéshez. Az általános hadkötelezettséget szinte azonnal elrendelték.⁷

A háborút a közvélemény többsége 1914-ben lelkesen támogatta. Miután azonban mindenhol állóháború alakult ki, illúzióvá vált a háború gyors befejezése. A magyar politikai elit és a katonai vezetők világosan látták, ha a harcok elhúzódnak teljes egészében igénybe kell majd venni a hátszín átállítását a hadviselés kiszolgálására. A katonai kudarcok hatására 1915 tavaszára már egyértelműen alábbhagyott a háború iránti lelkesedés. Az újságok közül a *Népszava* egyre gyakrabban vetette fel a békekötés szükségességét. Egyre többen látták úgy, hogy a történelmi Magyarország pacifizmussal és a szélesebb körnek nyújtandó demokráciával, a nemzetiségekkel való kiegyezéssel védhető meg. A kormány viszont nem engedett, tovább fokozta a hátszínre háruló terheket, mert az ország területi egységének megőrzését csak egy győztes háborúban látta elérhetőnek. A frontokon viszont egyértelműen kiderült, hogy a Monarchia csapatai egyedül nem ütközésképesek, rá vannak szorulva a német segítségre, s ez a háború további éveiben a németek befolyásának növekedését idézte majd elő.⁸

A magyar politikai erők között mély szakadék húzódott. A Nemzeti Munkapárt a legkisebb változásra sem volt hajlandó, a végsőkiállítás mellett. Tisza István miniszterelnök pozíciója azonban Ferenc József haláláig megrendíthetetlen volt. Ferenc József 1916 novemberében elhunyt és helyét IV. Károly foglalta el (1916-1918), aki nem zárkózott el a mérsékelt reformoktól és nem kötődött Tisza személyéhez sem. A központi hatalmak 1916 decemberében békeajánlattal fordultak az antanthoz. A Monarchia célja a teljes kimerülés elkerülése volt, de az ekkor már fenntarthatatlan status quo alapján kért békét. Az antant ezt elfogadhatatlannak tartotta, ezért a békekísérlet 1916 decemberében elbukott.

⁷ Püski Levente- Barta Róbert- Gyarmati György: Magyarország a XX. században. I. kötet. Szekszárd, 1996. Babits Kiadó, 26-27. o.

⁸ Uo. 28. o.

Az országban egyre erősödött a pacifista hangulat, megindult a tapogatózás a béke irányába. IV. Károly sógora, Sixtus páрмаi herceg révén kapcsolatba került az antanttal. Károly a saját maga írt levélben elismerte a franciák igényét Elzász-Lotaringiára. Sixtus révén megpróbálta megtudni melyek a különbéke feltételei. Az uralkodó szerette volna Magyarországon kiterjeszteni a választójogot, hogy szélesebb tömegeket maga mellé állítson. Ebbe bukott bele Tisza István miniszterelnök, aki nem volt hajlandó ennek eleget tenni. 1917. május 22-én az uralkodó felszólította Tiszát a lemondásra és Wekerle Sándort bízta meg kormányalakítással, akinek ez a harmadik kormánya volt.

1918-ban Wekerle az általános sztrájk miatt kénytelen volt a munkásság néhány követelését teljesíteni. Később feloszlott a Nemzeti Munkapárt, melynek tagjai nagyrészt csatlakoztak a Wekerle párthoz. Létrejött e mellett, több kisebb formáció egyesüléséből a háborúval szembeforduló Keresztényszociális Néppárt. Programjai között szerepelt a katolikus autonómia, általános és titkos választójog, munkásvédelem illetve a parasztság támogatása is.⁹

3. Gazdaság a háború alatt

A háborút megelőzően, az 1912-es év második felében kitörő gazdasági válság idején, Magyarországon közel 100 ezer embernek nem volt munkája. Közel a felére estek vissza a bérek és a munkaidő is csökkent. 1914 augusztusa és szeptembere között volt a munkanélküliség a legmagasabb. A háború kezdeti időszakában a folyamatos behívásoknak köszönhetően jelentősen csökkent a termelés Magyarországon. Sorban zárták be az üzemeket, a munkanélküliség csak fokozódott. A behívásoknak és a hadigazdálkodásra való áttállásnak köszönhetően szűnik majd meg a munkanélküliség 1915-ben. A hadigazdálkodás ugyanakkor azt is jelentette, hogy félbe maradtak az építkezések, megszűntek a közmunka programok, mindezek csak tovább rontották a hátszín helyzetét. Gyakorlatilag leállt az import és az export is. A tőzsde már a háború első napján bezárt.¹⁰

A kormánynak lehetősége volt hadiértékű kényszermunkára kényszeríteni a lakosságot. Az itthon maradt férfiakat behívhatták például fuvarozásra vagy akár sánc építésére is. Központosították a legfontosabb élelmiszerek és nyersanyagok felvásárlását. A legfontosabb élelmiszerek árait maximálták. A mezőgazdasági termelés visszaesése miatt a városokban már az első években élelmezési gondok léptek fel. Az áruhiány szó szerint megfojtotta a szabad

⁹ Diószegi István. A Ferencz József-i kor . 1849-1918. Budapest, 1999. Vincze Kiadó, 150-151. o.

¹⁰ Lux Judit: A magyarországi szakszervezetek történetéből. Budapest, 2008. Friedrich Ebert Alapítvány, 35. o.

kereskedelmet. 1914-ben a szeszfőzést és a liszt készítését szabályozták. Ennek háttérében az állatállomány megnövekedett katonai igénybevétele állt. A kenyérgabona termelése például 1916-ra a békebeli mennyiség harmadára, 1918-ra pedig felére esett vissza. 1915-ben már be kellett vezetni a jegyrendszert. Ekkortól kezdve az alapvető élelmiszereken kívül kiterjesztették még a fémekre és a bőrökre is. Később ezt kiterjesztették valamennyi alapvető termékre. Ez azt jelentette, hogy lisztet és kenyeret például csak jegyre lehetett kapni. A fejadagok pedig egyre csökkentek. A háború végére már a tarhonya forgalmát is szabályozták. Az államok mindenütt egyre gyakrabban avatkoztak be a gazdaság irányításába. Egymás után jöttek létre a különböző bizottságok például a Szénbizottság, a Takarmányközpont, Pamutközpont. A Honvédelmi Minisztérium Kilincshivatalt hozott létre. A különböző kilincseket összegyűjtötték és a szintén begyűjtött harangokhoz hasonlóan ágyúkat öntöttek belőlük.¹¹ Az ipar centralizálódott, ezen belül a hadiipar fejlődött a legdinamikusabban. A többi nagyüzem is jelentősen fejlődött, ilyen volt például a Weiss Manfréd Művek. Az első magyar konzervgyárat alapították a katonaság ellátására. Rájöttek arra, hogy kifizetődőbb lövedéket és golyókat gyártani. A világháború alatt naponta 3 millió töltényt, 20 ezer tüzérségi löszert és 600 ezer darab húskonzervet és másfélmillió kávékonzervet gyártottak. Munkásaik száma 1700-ról 23 000 ezerre nőtt. Weiss Manfréd bárói címet kapott és főrendiház tagja lett tevékenységének elismeréséért. Az ő gyáranak nyeresége a háború évei alatt 2,5 millióról, 35 millióra rúgott. A Fegyver és Gépgyáré megnégyszereződött a háború során. Ganz gépgyár nyeresége az 1914-es 1,5 millióról a háború alatt megháromszorozódik. Természetesen ezeknek a gyáraknak futotta modernizációra és fejlesztésekre is. A Fegyvergyár dolgozóinak száma 1100-ról 4200-ra növekedett.¹²

Az egyre nagyobb terheket a gazdaságilag gyengébb Osztrák- Magyar Monarchia sokkal kevésbé tudta elviselni, mint a fejlettebb iparral rendelkező Németország és a tengerentúli gyarmatokról kimeríthetetlen erőforrásokkal rendelkező Anglia és Franciaország. A Monarchia nyersanyag forrásai közül a vasérc, szén valamint a textilárak mennyisége rohamosan csökkent. A hátszágban és a fronton is az ellátás akadózni kezdett. Még inkább kellett a fejadag mennyiségeket csökkenteni. Az időjárási viszonyok sem voltak kedvezőek. A földekről kevés gabonát sikerült betakarítani és ez súlyos ellátási gondokhoz vezetett. Egyre inkább romlott a pénz is. Az államháztartás egyensúlya felbomlott. Most már a katonai irányítás alatt álló üzemek munkássága is megmozdult. Ismét jelentős sztrájkhullámok

¹¹ Romsics Ignác: A 20. század képes története .Budapest, Rubicon könyvek, 2000. 193-194. o.

¹² Róbert Péter: Háborús évek Budapesten. (1914-1918). <http://www.bpht.hu/historiak/53.pdf> (2014. április 7.)

söpörtek végig az országon. Az egyre nehezebben megvalósítható közellátás nehéz helyzetét jelezte az újonnan felállított Közélelmezési Hivatal és Tanács. A kormányzat ezen keresztül próbálta a legfontosabb árucikkeket szétosztani. 1916-tól rendszeresek a rekvirálások, azaz a kényszer beszolgáltatások. A háborús nehézségek fokozódásával egyre romlott a közbiztonság is. Az állam kénytelen volt újabb adókat kivetni, ilyenek a jövedelem és hadinyereség adó. Az egyre rosszabb körülmények között élő lakosságtól sokszor csak erőszak árán tudta az adót beszedni a csendőrség vagy a rendőrség. A háború anyagi nehézségeit a hadikölcsönök kibocsátásával akarták enyhíteni, melyet szinte kötelezővé tettek. A háború harmadik évére már teljesen eluralkodott a korrupció, állandósultak a pénzügyi botrányok. Ugyan valamelyest emelték a bevonuló katonák után járó segélyt ám az infláció következtében ez a pénz semmire sem volt elég. A kifizetésekkel sok probléma adódott. A jegyzők egy része ugyanis csak részesedés fejében folyósította azt. A gyári munkásságot pedig jelentősen sújtotta a hadigazdálkodás szigora. 1914-ben egyébként több mint 200 vállalat munkásait helyezték katonai irányítás alá. Ennek a folyamatnak az eredményeként 1918-ra a gazdasági élet jelentős hányadát az állami kézben lévő katonai irányítás alatt álló részvénytársaságok uralták. Ilyen volt a több tucat monopólium közül a gabonafelvásárlására létrehozott Haditermény Rt. Az állam immár nemcsak a társadalomban és a politikai életben, hanem a gazdaságban is jelentős befolyásra tett szert. Az állami részvénytársaságok egyébként a korrupció fellegráirai voltak. Sokan feketéztek és gazdagodtak meg a hadigazdálkodáson. Az ipari termelést pedig teljesen a háborús céloknak szolgálták ki. 1918-ra már 900 üzem állt a háború szolgálatában.¹³ Ezáltal jelentős hiány lépett fel a közszükségleti cikkek terén is. Jelentős volt az infláció is a háború alatt, mintegy tizenötszörösére nőtt a kibocsátott papírpénz mennyisége. Hadisegélyt Budapesten 80 ezren kaptak, ám ezt az egyre növekvő infláció felemésztette. A fővárosban 200 ezren voltak azok, akik közvetlenül nyomorogtak. 1917-re emelték a hadisegélyt ám ennek az intézése problémás volt a sokszor iskolázatlan asszonyoknak. Budapesten például amióta kitört a háború a megélhetési cikkek ára 130 %-kal növekedett. Az áremelkedés mérséklésére drágasági pótlékot vezettek be, de nem váltotta be a reményeket. A relikviások elől elrejtették áruikat, melyeket a feketepiacon értékesítettek. Az 1916-ban elfogadott IX. törvény rendelkezett az árukat rejtegetőkről és a feketepiacon való értékesítők büntetéséről, ami akár 2 év fegyházzal is büntethető volt. A törvény emellett büntette a közszükségleti cikkek megrongálóiit illetve megsemmisítőit is. Súlyosan büntette azokat, akik a közszükségleti

¹³ Püski Levente- Barta Róbert- Gyarmati György: Magyarország a XX. században I. kötet Szekszárd, Babits Kiadó,1998. 27-28. o.

cikkek eladásának közvetítéssel foglalkoztak. 1917 novemberében a nyomorgók ellepték Budapestet a jobb ellátás reményében. 1918-ban a jegyrendszert kiterjesztették a ruházati cikkekre is. Úgynevezett népruhát akartak bevezetni és ezért cserébe adni kellett egy használt ruhát.¹⁴ Nem volt rá elég idő. Az emberek az állam igyekezete ellenére nyomorogtak, egyre nehezebb gazdasági helyzetbe kerültek.

4. A legjobban érintett társadalmi rétegek

A legfelsőbb rétegek szinte ugyanúgy éltek. Legfeljebb nyaralási szokásaikon kellett változtatniuk. A *Vasárnapi Újság* 1916. augusztus 20-án megjelent számában a megváltozott nyaralási szokásokkal foglalkozott. A háború előtti időkben nem volt divat Budapesten tartózkodni, jobbára a hegyekben illetve a tengerparton nyaraltak. A lap közlése szerint külföldre menni nagyon nehéz volt, sehol sem örültek azoknak, akik csak kedvtelésből utaztak. A középosztályból sokaknak csak nagyon kevés szabadságuk volt, vagy nem akarták elhagyni otthonukat, mondván a háborús értesítések így hamarabb eljutnak hozzájuk. Így belföldre kényszerültek menni azok, akiket nem riasztott el a drágaság és mindenképpen utazni akartak. Elsősorban a Balatonra és a Tátrára kell gondolnunk.¹⁵ A középosztály meggyengült. „A középosztályhoz tartozók különleges elbánást kívántak, hogy nyomorúságukban is elkülönüljenek az alsóbb rétegektől.”¹⁶ Számtalan hadikönyha jött létre részükre. Jelentős volt a cselédhiány, akik a falvakba szöktek és ott próbáltak megélni. Csökkent a tisztviselők és a tanárok presztízse is. A szakmunkásokat jobban megbecsülték, előfordult, hogy magasabb bért kaptak, mint egy tisztviselő. A tanárok presztízsének csökkenése elsősorban abból fakadt, hogy ők osztották szét a jegyeket, és ők voltak azok, akik adminisztráltak.¹⁷

Kevésbé sújtotta a háború a piaccal kapcsolatban álló kereskedőket és termelőket. Nagyban csökkentek a reálbérek, például a köztisztviselők bére utolsó békeévhez képest a háború végére 67%, a napszámosoké 54% a munkásoké pedig 46%-al csökkent.¹⁸ Ennek oka a termelés visszaesése illetve az óriási méretű infláció volt. Nyomorogtak a hadiözvegyek az árvák és számuk egyre emelkedett. Ellepték az utcákat és koldultak. Nyilvánvalóan az egyre nagyobb nehézségek kihatottak az emberek lelki világára, gyakrabban lettek betegek.

¹⁴ Róbert Péter: Háborús évek Budapesten. (1914-1918)). <http://www.bpht.hu/historiak/53.pdf> (2014. április 6.)

¹⁵ Budapest-Budapest. *Vasárnapi Újság*, 1916. augusztus 27. 3. o.

¹⁶ Bihari Péter: Lövészárkok a hátszágban. Budapest, 2008. Napvilág Kiadó, 109.o.

¹⁷ Uo. 105. o.

¹⁸ Uo.

A háború során a legnagyobb veszteségeket a munkásosztály szenvedte el. Az országban a kilátástalan életkörülmények és az elkeseredettség miatt 1915 nyarán sztrájkhullámok söpörtek végig. A legnagyobb ilyen megmozdulás június 9-én volt a csepeli éhségzavargás, amely során több mint 7 ezer ember vonult utcára.¹⁹ A mozgalmakat csak karhatalmi erővel tudták leverni melyeket a szociáldemokraták, ha nem is nyíltan, de támogattak. Magasabb bért és jobb ellátást követetek. Megszüntették a vasárnapi pihenőnapot, bérük jelentősen csökkent, növekedett a munkaidő és a szerződéseket egyoldalúan fel lehetett bontani.²⁰ Emellett a háború súlyosan érintette a lakásokhoz jutni akaró fiatalok helyzetét. A lakbért szigorúan ellenőrizték, nem lehetett emelni. Az albérletek és a megalázó körülményeket teremtő ágybérletek díjai nőttek. A vagyonosabbak bútorozott lakásokat is kivehettek, így a lakástulajdonosok egyre jobban kizsákmányolták a rászorulókat. 1918-ban létrehozták a fővárosi lakáshivatalt, amely ennek megoldására szolgált. Budapesten közel 500 ezer fiatal hivatkozott arra, hogy lakás híján nem tudnak összeházasodni.²¹ Természetesen jelentősen romlott a lakásállomány állapota mivel a házak tulajdonosai takarékoskodtak.

Jól látható tehát, hogy elsősorban a városi lakosság szenvedett, a vidék viszont megerősödött. Magyarországon a világháború alatt megerősödött az antiszemizmus. Ebben kulcsszerepet játszott a mintegy 20 ezer Galíciából érkező menekült valamint jelentős szerepük volt a feketekereskedelem megerősödésében. A zsidóság birtokolt ugyanakkor számos kulturális intézményt illetve sajtóorgánumot is. Fontos tény ugyanakkor, hogy nagyrészt a zsidó tőke működtette a hazai ipart, kereskedelmet és ellátták a katonákat. Jelentős volt, hogy a csepeli Weiss Manfréd Művek látta el a hadsereget lőszerrel, a hátországot pedig konzervekkel. Wolfner Tivadar bőrgyára bakancsokat készített a katonáknak. Emellett gyakran szerveztek jótékonysági akciókat, ingyen konyhát, valamint hadikölcsönt adtak.²² A hadikölcsönökkel ugyanakkor rengeteg probléma volt. Tönkretette a parasztság és a középosztály nagy részét mivel rendkívüli mértékben lecsökkentette a lakossági megtakarításokat. Nagyon sok volt a visszaélés a ki és befizetésekkel.²³ A háború következménye hogy a zsidóság megerősödött, a munkásság elszegényedett, nehéz körülmények között élt és dolgozott. A parasztság jó része tönkrement a hadikölcsönöktől, a hadiárvak és hadirokkantak pedig nyomorban éltek.

¹⁹ Püski Levente- Barta Róbert- Gyarmati György: Magyarország a XX. században I. kötet Szekszárd, Babits Kiadó, 1998. 29. o.

²⁰ Lux Judit: A magyarországi szakszervezetek... 35. o.

²¹ Róbert Péter: Háborús évek Budapesten. (1914-1918). <http://www.bpht.hu/historiak/53.pdf> (2014. április 6.)

²² Uo. <http://www.bpht.hu/historiak/53.pdf> (2014. április 6.)

²³ Püski Levente- Barta Róbert- Gyarmati György: Magyarország a XX. században I. kötet Szekszárd, Babits Kiadó, 1998. 29. o.

5. A munkásság küzdelme

A szervezett munkások nyomorúságán szerettek volna enyhíteni a szakszervezetek, melyek a nehéz anyagi helyzetük ellenére támogatták tagjaikat. Törvényi szabályozás híján munkanélküli segélyt folyósítottak. 1915-től a lakosság kezdett kiábrándulni a háborúból, a munkavállalók pedig az egyre romló életkörülmények következtében igyekeztek szakszervezetekbe tömörülni. A háború elején a szakszervezeti tagok száma folyamatosan csökkent. A kormány panaszbizottságokat állított fel, mert még az egyes hadiüzemek alkalmazottai is sztrájkoltak. Ezekben a panaszbizottságokban a munkásokat a szakszervezetek képviselték valamint jelen voltak a munkáltatók és a kormány képviselői is.²⁴ Ezekben egyenlő számban voltak a képviselők a cél pedig az volt, hogy a növekvő árakkal arányban tartsák a munkabéreket. A legfőbb cél tehát a kormányzat részéről az újabb sztrájkok megakadályozása volt ám a tovább romló körülmények miatt ez lehetetlen volt. Ez pedig továbbra is veszélyeztette a háborús hadiipar tevékenységét. Gyakoribbá váltak az éhségtüntetések, raktárak kifosztása. 1918 nyarán volt a legnagyobb munkássztrájk a szociáldemokraták szervezésében. A munkások többek között választójogot követeltek. Jelentős volt még a vasipari sztrájk Budapesten, valamint a bányászok megmozdulása Lupényben. Sztrájkoltak emellett a MÁV gépgyárában és több kisebb üzemben is. 1918 májusában pedig az Iparcsarnoknál választójogi gyűlést tartottak.²⁵

5.1. Munkásnők helyzete

A női és hadifoglyok által végzett munka csak mérsékelni tudta a visszaesést. Jelentős női munkaerőt alkalmaztak például a konzervgyárakban, löveggyártásban, a közlekedés ágazatinál is. Megjelentek a női dolgozók a villamoson, vonatokon. A nők látták el a házimunkát, nevelték a gyerekeket, és egészségtelen körülmények között dolgoztak napi 10-12 órát. Különösen nyomorúságos a fiatal lányok helyzete, akik kénytelenek erejüket felülmúló munkákat végezni például a mezőgazdaságban illetve sokan prostituáltak lettek. Sok diák dolgozott a mezőgazdaságban. Sokan a behívók elől kerestek menedéket a hadiüzemekben és ezek között találhatunk vagyonosabb embereket is, akik városi lakásuk mellett albérletet béreltek a gyár mellett. A munkásnőnek kevesebb bérért adtak, mint az itthon maradt férfiaknak.²⁶

²⁴ Uo.

²⁵ Romsics Ignác: A 20. század képes története Budapest, Rubicon könyvek, 2000. 195. o.

²⁶ Róbert Péter: Háborús évek Budapesten. (1914-1918). <http://www.bpht.hu/historiak/53.pdf> (2014. április 6.)

A Feministák Egyesülete A *Nő* 1914. augusztus 1-én megjelent számában felhívást intézett a dolgozni akaró nőkhez. „Asszonytársaink! Egyesületünk várja tömeges jelentkezéseket! Reggel 9-től este 7-ig jelentkezzenek nálunk mindazok, akik bármiféle kenyérkereső munkát vállálnak, vagy adni tudnak.”²⁷ Egyben a lap kitartásra és elszántságra buzdít a háborút illetően. Be kívánták tölteni a mezőgazdaságban és az iparban megüresedett munkaköröket. Emellett az egyesület gondját viselné azoknak a gyermekeknek, akiknek az Édesanyja dolgozik vagy munkaképtelen. Az egyesület tevékenységének hatására már ekkor jelentős női munkaerőt kerestek például a konzervgyárakban.²⁸

A *Nőben* 1915. március 5-én jelent meg, „Gyermek és háború” címmel Glücklich Vilma előadásából egy részlet. „A Feministák Egyesületének legutóbbi szülői értekezlete már a gyakorlat terére lépett: elhatározta, hogy kérni fogja a székesfőváros tanügyi hatóságát: ne engedje meg 16 éven aluli gyermekek részvételét nyilvános produkciókon.”²⁹ Vagyis kérték, hogy a gyermekek ne vegyenek részt semmiféle jótékonysági rendezvényen. Emellett azt is felvetették, hogy a 14 éven aluli gyermekek ne dolgozzanak. A Feministák Egyesületének anya és gyermekvédelmi bizottsága 1915 januárjától úgynevezett háborús anyavédelmi tevékenységet folytatott. Ez alapján anyagi támogatásban részesítették az anyákat, akik közvetlenül a szülés után még nem tudtak dolgozni.³⁰

A *Nő* 1915. október 5-én megjelent kiadványában Anyavédelmi törekvések és perspektívák címen Szirmay Oszkárné írását olvashatjuk. Ebben a szerző kiemelte, hogy hazánk Európában élen jár a csecsemőhalandóság terén. Az anyákat segítette többek között az Ingyentejegyesület, Országos Anya és Csecsemővédő Egyesület és a Pesti Izraelita Nőegylet anyavédelmi szervei. Javítani kell a munkásosztály helyzetén, lakás és egészségügyi körülményein. A gyárak mellett szoptató szobákat kell létrehozni, és napközi otthonokat létesíteni a dolgozó anyák gyermekeinek ellátására. Olcsó, kényelmes lakásokat kell építeni felszámolva a túlzsúfolt pincelakásokat. Szintén a lapban olvashatunk arról, hogy az 1916 májusában megjelent rendelet szerint családi pótlékot kaptak az állami alkalmazottak.³¹

A *Nő* az 1916. szeptember 5-én megjelent számában foglalkozott részletesen a kérdéssel. Az újságból kiderült, hogy a fővárosiak még mindig nem kapták meg a pótlékot. A nők csak akkor kaphattak pótlékot, gyerekenként 200 koronát, ha a gyermekek apja meghalt vagy

²⁷ Az aggódó magyar nőkhez! A *Nő*, 1914. augusztus 1. 1-2. o.

²⁸ Uo. 2. o.

²⁹ A gyermek és a háború. A *Nő*, 1915. március 5. 34-37. o.

³⁰ Uo. 34-35. o.

³¹ Anyavédelmi törekvések és perspektívák. A *Nő*, 1915. október 5. 161-162. o.

munkaképtelen és nincs jövedelme. Illetve az elvált, önfenntartó nők kaptak még támogatást. A cselédeknek illetve például a takarítónőknek nem járt a támogatás.³²

Szomorúan alakult a gyermekek helyzete az egész háború során. Erről számolt be egyebek mellett a *Nő* 1916. október 5-én megjelent száma. A mezőgazdasági munka mellett gyakran gyárakban, egészségtelen körülmények között foglalkoztatták őket. A gyermekek szervezete még nem volt érett az ilyen megerőltető fizikai munkához. A gyermekeket már nagyon korán 3-6 évesen koldulni küldhetik a nincstelen szülők. Glücklich Vilma írásában kiemelte, a gyerekeket csupán csecsemőkorban védi a társadalom és az állam. A kisgyerekeket utcára küldő anyákat szívtelennek tartotta, és a gyermekek egészségtelen körülmények közötti munkavégzését megtűrő társadalomról írt. A gyerekek családfenntartóvá az anyák családfővé váltak. A gyermekek ellátását segítette az Állami Gyermekmenhely, amely többek között segélyt folyósított és tanácsokat adott a hadbavonultak családjainak.³³

A munkások zsúfolt, szoba-konyhás, kis térrel rendelkező egészségtelen házakban laktak, erről részletesen olvashatunk a *Nőmunkás* című folyóirat 1917. július 1-jén megjelent „Munkásélet a munkáslakásokban” című rovatában.³⁴ A lap rendszeresen foglalkozott az anya-gyerek kapcsolattal, az erkölcsös neveléssel, a hadisegélyek emelésével, a nők választójogával, divattal, betegségekkel és praktikus recepteket is tettek közé. Nagyon fontos volt az, hogy ezek a nők nem rendelkeztek szabadidővel. „A munkásnő számára a vasárnap nem pihenőnap, hanem a takarítás, hajmosás, foltozás, gyermekfürdetés nagy napja.”³⁵ Vagyis a szinte elviselhetetlen terhelés mellett a szabadidejükben a gyermekekkel és a háztartással kellett foglalkozniuk. Ez fizikailag és szellemileg megterhelő volt. Sok családban az anya elhidegült gyermekétől, és lelkiileg is megsérült. A forrásokból kiderült, hogy sokan próbáltak segíteni a munkásnőkön. Ilyenek voltak az állami segélyszervezetek illetve a Feministák Egyesületének szervezetei. Kiemelt szerepet kapott a munkaközvetítés az anya és gyermekvédelem és a segélyezés, élelmiszerosztás. Egyre több nő tudott megéltetést biztosító munkát vállalni a meghirdetett tanfolyamoknak köszönhetően. A nők megbirkóztak azzal a teherrel, amit a háború rájuk kényszerített, munkabírásuk miatt sikerülhetett a hátszínigot fenntartani.

³² A fővárosi nőalkalmazottak családi pótléka. *A Nő*, 1916. szeptember 5. 140-141. o.

³³ A gyermek védelme saját környezetével szemben. *A Nő*, 1916. október 5. 3. o.

³⁴ Munkásélet a munkáslakásokban. *Nőmunkás*, 1917. július 1. 3. o.

³⁵ Uo. 3. o.

6. Jótékonyág és karitatív tevékenység a háború alatt

A sebesültek ellátására kórházakat építettek, mert a fővárosi közkórházak nem voltak elegendők. 1914 őszén elkezdték építeni az ideiglenes barakk-kórházakat. 1916-ra 130 ideiglenes barakk épült fel. A kórháztábornok Mária Valéria főhercegnőről nevezték el, aki rendszeresen szervezett jótékonyági akciókat a telepen. Mária Valéria 1868-ban született Ferenc József és Erzsébet királyné legkisebb gyermekeként, Kolostorok, templomok működését finanszírozta valamint 7 jótékonyági egyesület fővédnöke volt és alapítványokat is hozott létre a szegények megsegítéséért. A háború után ezeket a drámai lakáskörülmények miatt, szükséglakásokká alakították át.³⁶ A sebesültek ellátására létrehozott intézmény volt a királynőről elnevezett Zita-kórház Ferencvárosban vagy az angyalföldi Révész utcai szükségkórház. A Zita királyné nevét viselő kórház, Ferencvárosban a Gyáli úton volt található. Ez eredetileg a Honvédség helyőrség kórháza volt, melyet 1898-ban hoztak létre. A háború alatt a növekvő sebesültszám miatt itt 74 barakkból álló hadikórház jött létre.³⁷ Vidéken is nagy számban alakítottak ki hasonló hadikórházakat. Az egyik legnagyobb, Nyíregyházán volt, ahol 2700 ágyat tudtak elhelyezni.³⁸ Ez volt a Monarchia egyik legnagyobb szükségkórháza.

A Barakk-kórházak legfontosabb része volt az úgynevezett gyűjtőbarakk, itt helyezték el az ide érkezőket. Ezután került sor a fürdetésre, ahol nagy szerepet kapott a tetvek elleni védelem. Ezután felöltöztették őket és a pihenő szobába kerülve az ügyeletes megvizsgálta és tovább küldte a megfelelő barakkba őket. Az úgynevezett fertőtlenítő állomásokon tették ápolttá a betegeket. Meg kell említeni a járványok megfékezésére létrehozott betegmegfigyelő állomásokat. Itt különítették el a fertőző betegeket. A szállíthatatlan, sebesülteket szintén nem engedték be a hátszobába. Elvégezték a szükséges kezeléseket és műtéteket.³⁹ A Zita konyha az egyik legismertebb fővárosi szükségkonyha, amelyen akár 10 ezren ebédet tudtak volna főzni, de valójában csak IV. Károly koronázásakor használták ki.⁴⁰ Budapest új központi konyhájának megnyitásáról tudósított a *Vasárnapi Újság* az 1918. február 10-én megjelent számában. A Hungária Körúton található intézményt mind felszerelésében, mind épületállományában rendkívül modernnek tartották. Az épület a tömegek ellátását szolgálta, gondosan figyelve a higiéniai előírásokra. Az épületben található volt egy óriáskonyha, itt

³⁶ Mária Valéria telep. <http://egykor.hu/budapest-ix--kerulet/maria-valeria-telep/3065> (2014. április 7.)

³⁷ Barakk-telepek Pesten. <http://egykor.hu/budapest/barakk-telepek-pesten/3080> (2014. április 7.)

³⁸ Hősök temetője. <http://acenter.hu/nyiregyhazai-Hosok-temetoje-nyiregyhaza-7962/> (2014. április 7.)

³⁹ Kiss László: A hátszobai járvány elleni védelme az I. világháború idején Betegmegfigyelő állomások (Barakk-kórházak) http://www.orvostortenet.hu/tankonyvek/tk-05/pdf/3.8.3/kiss_hatoszagi_jarvany.pdf (2014. április 7.)

⁴⁰ Róbert Péter: Háborús évek Budapesten. (1914-1918). <http://www.bph.hu/historiak/53.pdf> (2014. április 6.)

készítettek leveseket, tésztás ételeket illetve főzelékeket is. Ezen kívül az intézményben voltak mellékhelységek, mosókonyha, tészta, kolbász és mészáros műhely, mosogatók és két hűtőkamra is, valamint a személyzet szobái. Az épület főfelügyelője a gazdaasszony volt. Ezen kívül rendelkezett úgynevezett expedíciós műhellyel, ahonnan a város különféle pontjaira osztották szét az ételeket. Továbbá az épületben volt egy gazdagon megtöltött éléskamra, elsősorban burgonyával és káposztával töltötték fel. Ezen kívül a város számos pontján megnyíltak a polgári étkezdék is. Ezeken a helyeken a dolgozó hölgyek önkéntes szolgálatot teljesítettek. Fontos megemlíteni, hogy ezek nem ingyen konyhák voltak. 30 illetve 60 fillérért lehetett olcsó ebédhez hozzájutni.⁴¹

A háború éveiben fontos tevékenységet végzett a Hadsegélyező Hivatal, amely támogatta a frontra induló katonákat, az elesettek árváit, az özvegyeiket, illetve koordinációs munkát is végzett. A felsorolt célok megvalósítása érdekében több karitatív szervezettel, mint például az Augusztá-alappal együttműködve szerveztek különböző akciókat, készpénzt és természetbeni adományokat gyűjtöttek. A hadiözvegyek és árvák támogatásában részt vettek különböző jótékonyági egyletek és magánszemélyek is. Ezek hangversenyeket, vásárokat, kiállításokat szerveztek és a bevételt a hivatalnak adták. Az egyik leghíresebb és legsikeresebb eseményre a Vígadóban került sor 1916. március 17-én, amikor is szimfonikus hangversenyt rendeztek Csernoch János esztergomi érsek és a Szegénygondozó Egyesület által. 1917 márciusában illetve áprilisában Elite - hangversenysorozatot rendeztek a Vígadóban. A kor leghíresebb művészei játszottak, többek között Dux Klára operaénekes, Sándor Erzsi énekesnő illetve Földessy Arnold csellista. 1916-ban egyetlen álarcos bált rendeztek az Augusztá-alap szervezésében „Szürke Estet!” - címmel. Természetesen főként a jótékonytságot szolgálta a belépők, legyezők illetve italok árából befolyt összeg. Az alap és a hivatal közös akciói közül kiemelkedik még a Nemzeti Áldozatkészség szobrának felállítása. Felhívást intéztek a lakossághoz, hogy szórakoztató és használati cikkeket küldjenek a hivatalhoz. A beérkező adományokat, osztályozták, leltározták, valamint újracsomagolták és a megfelelő helyre eljuttatták. Ilyen volt például a fénykép és hadirepülőgép kiállítás is. A hivatal emellett kiemelt szerepet fordított a harctereken illetve a kórházakban fekvő katonák ellátására valamint a különböző adományok eljuttatására.⁴²

Fontos szervezet volt még az 1917-ben felállított Országos Hadigondozó Hivatal, amelyet Klebelsberg Kuno, miniszterelnökségi államtitkár vezetett. A hivatal kiépítette a gyógyászati

⁴¹ A főváros legújabb intézménye. *Vasárnapi Újság*, 1918. február 17. 3. o.

⁴² Tóth Orsolya: A Hadsegélyező Hivatal tevékenysége a Hadtörténeti Múzeumban őrzött plakátok tükrében. In: *Hadtörténeti Múzeum Értesítője*, 2011/12. 167-177. o.

és járadékszolgáltatási rendszert. Átképezte, és ezzel munkához juttatta a hadirokkantakat. 1915. évi XV. törvénycikk kimondta, hogy azok a fegyveres erők alkalmazásában álló személyek, akiknek a háború következtében megváltozott a munkaképességük, oktatásra és gondozásra jogosultak. A hivatalnak fontos feladata volt a hadiözvegyek gondozása is, akik rendszerint egészségesek voltak. Hadiözvegyek és árvák számára karitatív-műhelyeket alapítottak. A hivatal foglalkozott az árván maradt gyerekek elhelyezésével is.⁴³

6.1. Az Augusztá-alap tevékenysége

Az arisztokrácia és az uralkodóház női tagjainak elvárt tevékenysége volt a jószolgálati munka. A legismertebb ezek közül az Augusztá Gyorssegély-alap, amely a világháború alatt a legismertebb és legeredményesebb jószolgálati civil szervezet, megalakulása után kezdettől hangsúlyozta a társadalmi összefogás szükségszerűségét. 1914. augusztus 1-jén egy fővárosi hölgybizottság kezdeményezésére majd Augusztá főhercegnő újságokban megjelent felhívása után megindult a spontán pénzgyűjtés a rászorulóknak megsegítésére. Első támogatója maga a főhercegnő volt, 5000 korona adománnyal, és emellett ő volt a szervezet első fővédnöke is. Az augusztus 6-án megalakult szervezet célja volt hozzájárulni a háborús terhekhez, ehhez kérték a civil lakosság felajánlásait. Augusztá Főhercegnő 1875-ben született Münchenben, Ferenc József unokája volt. A háború alatt ő is, Zita császárnéhoz hasonlóan a Vöröskereszthez csatlakozott és segített a sebesültek ápolásában. Jelentős pénzadományokat ajánlott fel a segélyszervezeteknek.⁴⁴

Az Augusztá-alap megalakulása után rögtön meghirdette az arany-vasért mozgalmat. A begyűjtött aranyakért „Pro Patria” feliratú vasgyűrűt vagy vaskarkötőt adtak cserébe esetenként vasórát. A *Pesti Hírlap* külön rovatban számolt be az eredményekről, kezdetben név szerint sorolták fel az adományozókat. A gyűrűt volt, aki pénzért váltotta meg, ilyen volt maga Ferenc József is, aki 5000 koronát fizetett érte. Egyre inkább divatot is teremtve ezzel. Emellett népszerűek voltak a karperecek, amelyeket a forradalomban elterjedt rablánc-karkötővel hasonlítottak. A begyűjtött ékszerekből rendszeresen aukciókat rendeztek. Az egyik legismertebb az 1917. június 12-én megtartott drágakő-árverés volt.⁴⁵

Szintén híres volt az 1914. augusztus 15-től Budapest összes éttermében és boltjában a számlához kétféle segélybélyeget mellékeltek. Ez félmillió nagyságú példányszámban

⁴³ Suba János: Az Országos Hadigondozó Hivatal. In: *Hadtörténeti Múzeum Értésítője*, 2011/12. 177-185. o.

⁴⁴ Szoleczky Emese- Kreutzer Andrea: Az Augusztá-Gyorssegély-alap tevékenységéről. In: *Hadtörténeti Múzeum Értésítője*, 2011/12 18-19. o.

⁴⁵ Uo. 21. o.

készült el. Az alapnak ingyen bocsátotta rendelkezésére többek között a Fővárosi Nyomda. Ezt váltotta fel később az Augusztá-garas. Ezt a különféle üzletekben és kávéházakban hozzászámították a számlákhoz. Fontos kiemelni az Augusztá-matinét, amelyek, vasárnaponként, délelőttönként működtek. A mozi előadások bevételét az alap kapta meg. 1914. augusztus 20-án, a Duna korzón adta első segélykoncertjét az alkalmi Augusztá-zenekar. Számos helyen felléptek még ezután a főváros közterületein. Sok állástalan nőnek adott munkát az alap által életre keltett Augusztá-virág. Az 1914. október 10-től árulták 2 koronáért. A szövetséges államok színeiből összeállított ötszínű árvácska közepén „A” felirattal. Ez is divattá vált, a szervezet céljaival egyetértők nagyszámban viselték. 1914 októberétől „Téli ruhát a szegényeknek” címmel évente ruhákat gyűjtöttek. Hatvany Lajos báró könyvtárát a Révész utcában található Vöröskeresztes fiókkórház rendelkezésre bocsátotta. „Halottak az élőkért” címmel segítettek a halottak napi emlékezésekben. Augusztá-szalagot tűztek a koszorúkra és kegyelet adója néven segítették a rászorulókat. Az 1914 végére elkészült az Augusztá- plakett a hősök emlékére. A feliratán az volt olvasható, hogy „édes és dicső a hazáért meghalni”. A Hadisegélyező Hivatallal közös volt az akció és hamarosan ezeknek, a viselése is divattá vált.

Az alap fontosnak tartotta a fronton harcoló katonák támogatását is. Ezért 1914. november 1-től megrendezték a Katonák karácsonyát, amelynek keretében segélyládákat küldtek a frontra. Minden évben megismételték és az elesett katonák árvái és a sebesültek hozzátartozói ez mintegy 1500 családot tett ki - az alap központi helyén felállított karácsonyfa alatt vették át ajándékukat. Szórakoztató kezdeményezés volt az Augusztá-tombola megszervezése. Festményekből, szobrokból rendezett tárgynyeremény játék volt ez. Augusztá lánya Zsófia hercegnő szervezésében került megrendezésre a babakiállítás. Gyerekhangversenyeket is rendeztek valamint mesedélutánt is tartottak. A jótekonysághoz csatlakozott a Zeneakadémia is. Az 1914-15-ös évadban például világhírű zenészek léptek fel. A bevételből többek között a Vöröskereszt részesült.

1915 majálisán megrendezett „Füsttelen nap” is jól illett az alap tevékenységébe. A város forgalmas helyein, különböző kitűzőket árultak, s különböző áron, hogy minél többen vásárolhassák meg őket. Ilyen helyszínek voltak a Margitsziget, Városliget, Korzó a kávéházak és a trafikok. A megvásárolt jelvények viselője egynapi dohányköltségét váltotta meg. A hadirokkantak támogatására szánták. A tarka „füsttelen jelvények” ára 20 fillértől 10 koronáig terjedt. Az akcióban segítettek a házmesterek, akik „füstadót” vetettek ki. A „Füsttelen napot” egyébként országszerte megtartották. Ennek a kezdeményezésnek a

bevételeiből hozták létre az Augusztá-rokkantlapot. A középfokú végzettséggel rendelkező, családtalan teljes rokkantaknak szanatóriumot akartak létrehozni a rokkantlap pénzéből. A szakirodalomban csak Nemzet Házaként emlegetett intézményt. Az otthont azonban forráshiány miatt nem sikerült megvalósítani.

1915. május 7-én indult első útjára az Augusztá-hajó rokkant katonákkal, melyet a Magyar Folyam és Tengerhajózási Rt. jótékonyági célra az alap részére bocsátotta. Kirándulni vitték a budapesti hadikórházak sebesült katonáit hétfőnként. A hét többi napján a budapesti közönség vehette igénybe 3 koronáért, mindez tartalmazta az uzsonnát is. Szombatonként még hangverseny és kabaré is várta az érdeklődőket. 1915 novemberétől minden év decemberében árulták a mikulásbélyeget az üzletekben, mellyel szintén a hadirokkantakat támogatták. Ezek mindössze 10-20 fillérbe kerültek. Emellett „Mikulásnapot” szerveztek a Nemzet Házának felállítása céljából. Az alap, természetesen újságjában népszerűsítette az akciót. Az akció sikeres volt a mikulás ajándékok tömegei lettek ellátva mikulás bélyeggel.⁴⁶ Szintén a hadirokkantak megsegítése céljából az Augusztá Általános Biztosító Rt. indítványozta a hadibiztosítás bevezetését. Minden hadbavonult megköthette, maximálisan 40 ezer koronáig volt köthető és azonnal érvénybe lépett. Sikerét mutatatta, hogy 1917 áprilisáig a statisztikai adatok szerint közel 100 ezer család vált biztosítottá.⁴⁷ 1916. május 1-jén vezették be a nyári időszámítást a gazdasági nehézségek miatt Magyarországon. Ennek emlékére adták ki a nyári időreform emléklapot. A Hadsegélyező Hivatallal közös akcióként valósult meg a dísz tárgyként az üvegkoronába zárt koronázási föld árusítása. Az ára 10 korona volt és ezzel is a rokkantakat és az árvákat támogatták. Emellett meg kell, említünk az Augusztá-konyhát, amely rászorulókat ezreit látta el.⁴⁸

Az egyre nehezedő gazdasági helyzet miatt csökkent az adakozás, ezért az alap, különböző látványosságoknak számító helyeket hozott létre, ahol belépődíjat szedtek. Ilyen volt a Pasaréti lövészárk, amely egyfajta hadi kiállításként szolgált. Emellett fontosak még az alap által szervezett kiállítások, ilyenek, mint az „Üveg pohár kiállítás”. Az alap arra kérte a közönséget, hogy a rokkantaknak adományozzák porcelánjaikat, és ezeket az alap aukcióra bocsátja a Nemzet Háza felépítésének céljából. Az alap ezzel szeretne volna elérni, hogy a jobb módú családok járuljanak hozzá a háborús erőfeszítésekhez. Rengetegen csatlakoztak a felhíváshoz a szakirodalom szerint már a megalakulás évének végére elérte bevétele a 600 ezer koronát. Több segélyszervezetet is felállítottak ezek közül a legismertebbek közé tartozik

⁴⁶ Uo. 21-24. o.

⁴⁷ Uo. 25. o.

⁴⁸ Uo. 26. o.

a kórházvonalat, amely 600 fő ellátását tudta biztosítani. 1915. február 14-én adták át a hadügyminiszternek. A harctéri sebesültek korszerű szállítását tette lehetővé.⁴⁹

Az alap a hangsúlyt a segítség gyorsaságára helyezte. Képviselőik piros karszalagot viseltek. Feliratán a „bárat és nyomor enyhítésére” állt. Hamar nagy népszerűsége telt szert, az arisztokrácia tagjain kívül a középosztályból is csatlakoztak. Támogatták a frontkatonákat, sebesülteket, hadbavonultak családtagjait, hajléktalanokat, özvegyeket, árvákat, rokkantakat. A legkülönbözőbb módon segítettek, készpénzzel, ruhával, élelmezéssel, fűtőanyaggal és természetesen segélyezéssel. A sajtóban már az első évben komoly elismerésre tett szert. Tevékenysége mindinkább szélesebb körre kiterjedt, ezért osztályai jöttek létre különböző helyszíneken. Budapesten például a Kossuth Lajos utca 1. szám alatt alakították át a „Ferenciek bazárát”. A felújított üzlethelyiségben kapható volt vasékszer, szerencsetű, árvácskajelvény, legyező és az elesett hőskatonák plakettje. Emellett az 1914-es kraszniki csata után, ahol az 1. osztrák–magyar hadsereg legyőzte az orosz 4. hadsereget, az oroszoktól zsákmányolt ágyúból készített hadi emlékérmék, győzelmi éremékszerek. Kapható volt még továbbá Augusztá-naptár, gyűszű és emlékpapír is. Az alapnak volt a legkiterjedtebb hálózata, számos karitatív szervezettel munkálkodott a rászorulókért.⁵⁰ Háború alatti tevékenysége nagyban hozzájárult a hátszág fenntartásához és az emberek életkörülményeinek legalább minimális kielégítéséhez. Az alap tevékenysége egyben mutatja a társadalmi összefogás erejét a legnagyobb bajok közepette is.

7. Étkek a háború időszakában

A háború idején, vidéken az alapvető élelmiszereket megtermelték a gazdaságokban, de az eladható termék nem volt sok. A vidék háziasszonyai a kertben megtermelt zöldségek, gyümölcsök mellett elsősorban baromfit neveltek. A gazdagabb falusiaknak lehetőségük volt disznót, szarvasmarhát tartani. A városokban élők azonban a piacra, pékségekre, különféle élelmiszerboltokra, csarnokokra számíhattak az alapanyagok beszerzésénél. Az egyre inkább fellépő gazdasági nehézségek azonban komoly hiányt idéztek elő.

A háború előtt a nagyvárosoknak az ellátottsága szinte kiváló volt. Az élelmiszerek mennyiségén kívül a minőségük is jelentős mértékben romlott a háború alatt. Mindezek következtében jelentősen megemelkedtek az árak, és ezek az anyagok igyekeztek az embereket rászoktatni az olcsó és a rendelkezésre álló alapanyagokból készült ételek

⁴⁹ Uo. 27-28. o.

⁵⁰ Uo.19-20. o.

elkészítésére. Bízatták az embereket a házi kenyér és sajtkészítésre, tarhonya fogyasztására, kétszersültek készítésére. Fontosnak tartották a gyümölcsfélék télire való konzerválását is.⁵¹ A *Vasárnapi Újság* 1915. május 2-án megjelent számában ismét egy szakácskönyvről olvashatunk. Urmánczy Nándor képviselő felesége felhívást intézett a háziasszonyokhoz. Szakácskönyvének célja megtanítani az asszonyokat olcsón, egyszerűen és ízletesen főzni. Közel 500, személyes tapasztalaton alapuló receptet tartalmazott. A szerző a mindennapi piacjárást javasolta és az élelmiszerek maradéktalan hasznosítását. A könyv emellett jótékonyági célokat is szolgált. A szerző lemondott a tiszteletdíjáról, amit a háború árváinak ajánlottak fel.⁵²

1916-ban jelent meg a „Dunántúli szakácskönyv”, amelyben szintén az olcsó, könnyen elkészíthető recepteket mutattak be. 1 koronába került és a bevétel felét a hadirokkantak támogatására fordították. Sok ételt alkalmaztak húspótlásra, ilyenek voltak például a májas burgonya, köles kolbással, és mindenféle krumplis ételek például; burgonya és lencse krokett és a főzelékekhez gyakran bundáskenyeret ettek. A húsokat pótolták még különféle vagdaltakkal, és egybesültekkel. Ezek alapanyagai a hüvelyesek és gabonafélék és ezeket társították burgonyával. Sok szénhidrát található bennük és hosszan kibírják hűtés nélkül valamint jóval olcsóbbak, mint az állati eredetű fehérjék.

A szegények konyhájában a háború első évében még került lóhús, pacal, és egyéb belsőségek, valamint csülök és dagadó. Ekkor még nem lépett fel nagyobb élelmiszerhiány: reggelire teát vagy rántott levest, mellé hadikenyeret vajjal vagy szalonnával ettek. A gyerekek sült tojást, a gyengébb gyomorral rendelkezők kásaféléket fogyasztottak. Az ebédet burgonyából, hüvelyesekből, kukoricából és az állati belsőségekből készítették. A zöldség illetve a tejtermékek idővel kezdtek kikopni az étkezésekből.⁵³

8. Az egészségügy helyzete

A háború borzalmai egyre súlyosabb formában érték a háttország lakóit. A mérhetetlenül nagy lelki megterhelésnek és a felsorolt további tényezőknek köszönhetően a társadalom egésze fogékonyabbá vált a betegségekre. A háború során fokozatosan elterjedő éhezés, fázás, nincstelenség következtében fellépő járványok sorra szedték áldozataikat. Ezek közül a leginkább pusztítóak voltak a kolera, hastífusz, tuberkolózis, vérhas, himlő, különböző nemi

⁵¹ Saly Noémi: Hadiháztartás, avagy Hősnők a konyhában. In: *Haditörténeti Múzeum Értesítője*, 2011/12. 41-43 o.

⁵² Könyv a háború árvái javára. *Vasárnapi Újság*, 1915. május 2. 9. o.

⁵³ Saly Noémi: Hadiháztartás, avagy Hősnők a konyhában. In: *Haditörténeti Múzeum Értesítője*, 2011/12. 44-49. o.

betegségek illetve a háború végén nagy pusztítást végző spanyolnátha. Gyakorlatilag már a háború első évének telén súlyos zavar támadt az élelmiszer ellátásban elsősorban az ország észak-keleti és déli részein.

Az 1915-ös viszonylag jó termés csak átmenetileg tudta enyhíteni a gondokat. 1916 nyarán száj és körömfájás járvány tört ki hazánkban. 1916 augusztusában a földművelésügyi miniszter rendeletben engedélyezte a beteg állatok tejének fogyasztását. Kötelezték az állattartókat és a forgalmazókat, hogy a tejet forralással kezeljék. Az egyre nagyobb élelmiszerhiány miatt a lakosság a kormány lakhely elhagyási rendeletét megszegve, cserekereskedelmet folytatott, ami hozzájárult a járványok még gyorsabb terjedéséhez. A korábban említett rekvirálások azonban jelentős mértékben csökkentették a vidékiek élelmiszer ellátását. Az *Orvosi Hetilap* számaiban német példára javasolták az árpadara és a lóhere fogyasztását is. Ennek oka ezeknek a termékeknek, a magas mész és foszfor tartalma volt. A spenóthoz hasonlóan javasolták elkészíteni.

Az egyre silányabb étkezés és a fűtetlen lakások következtében a polgári lakosságnál is hiánybetegségek léptek fel. Ilyenek voltak a strúma, amely a pajzsmirigy megnagyobbodását jelentette. Ezt elsősorban a jóddhiány okozta. A lakosság körében tömegesen terjedt a kolera, a királyi belügyminiszter 1915. október 24-én rendeletben intézkedett a polgári lakosok védőoltásáról. Ugyancsak ez év augusztusában szintén rendeletben szabályozták a ronggyűjtést, illetve kivitelt. Fertőzött településekről tilos volt rongyokat szállítani. A hazai textiliparnak azonban fontosak voltak ezek a rongyok, ezért a rendelet kimondta, hogy ezek megfelelő fertőtlenítés után folytatható a gyűjtés. A kolera ellen bevezették a hadseregben a kötelező védőoltását, amely 1916 januárjára eredménnyel járt. A leggyakoribb betegségek a tífusz és a vérhas volt. Ennek legfőbb oka a frontról hazatérő sebesült katonák voltak, hiszen mozgásukkal terjesztették ezeket a megbetegedéseket. A szegények, és nincstelenek számára az Országos Betegellátási Alap biztosította a védőoltást. A legfontosabb volt ezeknek a fertőzött betegeknek az elkülönítése.

A háború során jelentős mértékben megnőtt például a szifiliszesek száma. Az emberek igyekeztek a végsőkig titkolni megbetegedésüket, sokszor nem mentek orvoshoz. Leginkább a harctereken terjedt el, de a hátszágban is szép számban előfordult. A belügyminiszter 1915. december 29-én rendeletben szabályozta a bordélyházak feletti rendőri felügyeletet. Rendszeresen ellenőrizték az úgynevezett kéjhölgyeket, illetve alkalmoszerűen magukat a bordélyházakat. Előírták továbbá az óvszerek kötelező használatát, a fertőzés megakadályozása érdekében. A fertőzötteknek ingyenes volt a gyógyítás. A betegség ellen

1917-ben Gonovaccina nevű védőoltást fejlesztettek ki. A minisztérium ezt ingyen bocsátotta a kórházak, rendelőintézetek számára, akiknek évenként jelentést kellett tenniük a betegek nevéről, kórismertéről, lakhelyéről, és az elért eredményekről. Az 1916-ból származó statisztikai adatok szerint a felnőtt férfiak 25 %-a volt szifilisz. Gonorrea viszont közel 80%-ban volt elterjedt. A háború végén jelent meg a rettegett kór először a harctereken.

A Franciaországból kiindult, mégis „spanyolnáthának” nevezett járvány Magyarországon 1918 októberében ütötte fel a fejét. Leggyakrabban torokfájással kezdődött, majd nagyfokú hányás és magas láz kísérte. Súlyos légzőszervi szövődmények léphettek fel, rendkívül hamar képes volt elvinni a beteget. Leggyakrabban a felnőtt lakosság 20-40 év közötti körében terjedt. Az antibiotikumokat még nem ismerték ebben az időben, ezért a betegség általában súlyos tüdőgyulladás következtében pár nap alatt végzett áldozatával. A betegség ellen meleg, cukrozott teát javasoltak. Illetve elkerülni a meghűlést és a fárasztó munkát. Igyekezni kellett továbbá minél változatosabban táplálkozni. Az áldozatok száma világszerte megközelítette a 20 milliót.

Az egészségügyi főhatóság rendeletben kötelezte az illetékeseket a fertőző betegségek bejelentésére, kórleírására, valamint a betegek ellátását szolgáló kórházi helységek felállítására és a betegek elkülönítésére. A betegek elkülönítése lehetetlen volt, hiszen így is jelentős helyhiány volt tapasztalható a kórházakban. Sokszor még a hátszágba érkező sebesülteket sem tudták ellátni. Sok nagyobb épületet ezért hadikórházzá alakítottak át. Ilyen volt Budapesten a Múcsarnok épülete is. A gyógyítás rendkívül nehézkes volt, hiszen jelentős orvos és ápoló hiány lépett fel. Sok orvos ugyanis szintén a frontokon harcolt. Őket gyakran orvostanhallgatókat illetve szigorló orvosok helyettesítették. Az ápolók munkáját az apácák látták el. Sok ápolónőt képzett a Vöröskereszt, de sokan képzettség nélkül dolgoztak.⁵⁴

Az első világháború idején volt gyakorlatilag a vegyipar hőskora. A gyógyszerek, fertőtlenítő szerek, hadianyagok gyártása nagyrészt a kémikusok feladata volt. A járványokkal teli időkben nélkülözhetetlen fertőtlenítő volt a Lysoform. Gyakran hirdették újságokban, például *Az Újságban*, a *Pesti Hírlapban* és a *Vasárnapi Újságban* is. Egyre nőtt népszerűsége, különösen a frontra induló katonák körében. A *Budapesti Újság* már az 1914. július 30-án megjelent számában figyelmeztette a katonákat, hogy vigyenek magukkal a szerből.⁵⁵

⁵⁴ Kótyuk Erzsébet: A hátszág egészségügyi csatái. In: *Hadtörténeti Múzeum Értesítője*, 2011/12. 114-125. o.

⁵⁵ S. Nagy Anikó: Tudja ön már, hogy mi a Lysoform? In: *Hadtörténeti Múzeum Értesítője*, 2011/12. 147-153. o.

9. A színházi élet

A háború során felvetődött szükség van-e színházi szórakozásra, amikor katonák ezrei halnak meg a harctereken. Kétséges volt az is, hogy az eluralkodó drágaság miatt fog-e valaki színházba menni. Valamint valós volt a színészek hiánya az általános mozgósítás miatt.

A *Vasárnapi Újság* 1915. február 7-én megjelent számában számolt be a „Nemzeti Színház” újranyitásáról. A színház a háború kezdete óta zárva volt, amely a lap szerint furcsa, hiszen Budapestet nem szállták meg idegen csapatok, mint például Párizst. A cikkben kiemelték, hogy a „Víg-színház” és a „Király-színház” is folyamatosan üzemelt. Nem kellett tehát attól tartani, hogy a színházi előadások konganának az ürességtől. Nagyon sokan jártak legfőképp zenei előadásokra, a filharmonikusok estjeire. Az emberek szerették volna legalább néhány órára elfeledni a háború borzalmaival és a művészet segítségével kikapcsolódni.⁵⁶ Ferenc József születésnapján mutatta be a „Király” és a „Magyar Színház” társulata Pásztor Árpád: „Ferenc József azt izente...” alkalmi színdarabot. Az előadások bevételeinek egy részét a Vöröskereszt Egyletnek adományozták, akik a bevonultak családtagjait támogatták.⁵⁷ Fontos lelkesítő pont a 48-as szabadságharc ám Kossuth helyett a darabban már Ferenc Józsefnek fogott el a regimentje.⁵⁸ Nagy népszerűsége miatt a szeptember 26-án bemutatott „Nagy dolog a háború” című zenés vígjáték, Vágó Géza rendezésében. A mű főszereplője a hadseregtől elküldött zsidó fiú, de ügyességének köszönhetően kijut a frontra és hősként tér haza. A főszerepet a kor népszerű komikusa, Rátkay Márton játszotta.

1916-ban mutatták be Budapesten Kálmán Imre alkotását, a „Csárdáskirálynét”, amely hatalmas sikert ért el. Sokan már ekkor a Monarchia haláltáncának tartották. Az emberek a háború viszontagságai ellenére is tömegesen mentek el megnézni, mert az emberek boldogságra és sikerre vágytak tehát mindarra, ami hiányzott nekik a valós életben. Érdekesség, hogy a darabot azokban az országokban is sikerrel játszották melyek hadban álltak a Monarchiával. A világ tehát két dologtól volt hangos egy kritikus szerint az ágyúdörgéstől és a csárdáskirálynőtől.⁵⁹

⁵⁶ A Nemzeti Színház újra megnyílt. *Vasárnapi Újság*, 1915.02.07. 94. o.

⁵⁷ Csiszár Mirella- Gajdó Tamás: Nagy dolog a háború- Az első világháború színháza és közönsége. In: *Hadtörténeti Múzeum Értesítője*, 2011/12. 50-51. o.

⁵⁸ U o. 52. o.

⁵⁹ Magyarország története: https://www.youtube.com/watch?v=ZRy_affcE34 (2014. április 17.)

10. Divat a hátszágban

A háború alatt a divatról a népszerű lap a *Divatszalon* számolt be. A lap 1915 januárjában mutatta be az új női öltözetet. A szoknya mindössze a lábszár közepéig ért, ez azonban, ha zavaró a munkában, legombolható és alatta térdig érő nadrág volt. A hajviselet terén elterjedt a rövid, fiús haj. Az otthon maradt nők gyakran kötögettek, különböző ruhadarabokat a fronton harcoló katonáknak. A háború kezdeti időszakában az egyszerű öltözet volt az elvárt. A divatlapokban megjelentek a gyászruha modellek is. A lányoknak, elsősorban az arisztokrácia lányainak illett elegánsan öltözködni.

A háború során megerősödött a hazai ipar. A német és magyar divat lett a meghatározó. A *Divatszalon* 1916-ban megjelent számában azt állította, hogy kiűzték az idegen divatot. Az angol sajtó azt tapasztalta, hogy az úri nyári divat sokszínűsége megszűnt, mindent elborított az úgynevezett csukaszín. Az egyenruhának is ilyen volt a színe. Az új ruha segítette az elrejtőzést, illetve sokkal kényelmesebb is volt, ezért hamar elterjedt. A *Divatszalonban* megjelent tudósítás szerint még azoknál a férfiaknál is nagyszámban elterjedt, akik nem harcoltak. Lovaglónadrágot, övvel, derékhoz szorított zubbonyt viseltek. Később az eleinte csodálkozó nők is követték a férfidivatot. Ez nyilván praktikus volt, hiszen a férfiak munkáját ellátó nőknek, sokzsebes, egyszerű ruhák voltak ideálisak. A háború idején a kalapok feje kisebb és laposabb lett, de díszítésük elvárt volt. A hajviseletben a nők gyakran kontyot hordtak. A szoknyákat részről szabták és anyaghiány miatt megrövidült a hosszuk is. A magas szárú cipőt pedig felváltotta a kivágott magas sarkú cipő. Az anyagok közül elsősorban a gyapjú lett drágább, a kevésbé keresett selyem viszont nem lett az a *Divatszalon* 1916-ban megjelent száma szerint.⁶⁰

11. Az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása

A nagyhatalmaknak kezdetben nem volt célja a Monarchia felszámolása. Később azonban változott a helyzet. Ebben szerepet játszottak a nagyhatalmi érdeknek. Amennyiben ugyanis Németország és szövetségesei megnyerték volna a háborút, az ország még jobban megerősödött volna és akár egy Berlin, Bécs, Budapest vezetésű Közép-Európa is létrejöhetett volna. Az antant oldalán a háború végére alakult ki elhatározásuk, mert nem látták a kellő garanciát arra, hogy a Monarchia megfelelő egyensúlyt tud képezni Németországgal szemben. Emellett fontos szerepet kaptak az oroszországi események is. Oroszország ugyanis a breszt-

⁶⁰ F. Dózsa Katalin: A Fényűzés elleni Liga, avagy az I. Világháború és a divat. In: *Hadtörténeti Múzeum Értéktője*, 2011/12. 159-167. o.

litovszki béke aláírásával kilépett a háborúból. A szövetségesek elvesztették legfőbb keleti szövetségesüket. Felmerült a kérdés, hogy kivel lehet feltartóztatni a németeket. Fontos megjegyezni, hogy bár a háborúba lépés fejében jelentős területeket ígértek a románoknak, cseheknek, délszlávoknak ám ezek betartását a mindenkori helyzet döntötte el. Wilson amerikai elnök 1918 januárjában hozta nyilvánosságra híres 14 pontját, amelyben a Monarchia népei számára is érvényesíteni kívánta az önrendelkezési jogot: „10. Ausztria-Magyarország népei részére, amelyeknek helyét a nemzetek között oltalmazni és biztosítani kívánjuk, meg kell adni az önálló fejlődés legszabadabb lehetőségét.” Ez, vereség esetén a Monarchia végét jelentette, s ekkorra már egyre inkább nyilvánvalóvá válik, hogy a háborút az antant nyeri. Sokan úgy vélték, hogy a wilsoni pontoknak nem lesz gyakorlati jelentősége. Habár több ország köztük Magyarország is erre hivatkozva szeretett volna békét kötni. A wilsoni szöveget úgy értelmezték, hogy az nem jelenti a Monarchia megszüntetését, csupán a nemzetiségi autonómia biztosítását kívánja. Holott Wilson egyértelműen „a népek autonóm fejlődésének” megadásáról beszélt.⁶¹

Károly sikertelen béke kísérlete után Németország szorosabbra vonta kapcsolatát a Monarchiával. Vámszövetséget és közös hadsereget hoztak létre a két birodalom között. Ettől kezdve nem volt lehetőség a Németországtól való elszakadásra és ez elég volt arra, hogy az antant életképtelennek tartotta a soknemzetiségű államot a németek ellensúlyozására. Ezért felülkerekedett a nemzetiségi elv mely homogén nemzetállamok létrejöttét szorgalmazta, amelyek az új területek birtokában már ellensúlyt jelenthetnek Németországgal szemben, s Franciaország remélte, hogy ott érvényesítheti befolyását.

1918. április 9-11 között a Római Kongresszuson a nemzetiségek vezetői kimondták elszakadásukat a Monarchiától. Május végén az Egyesült Államok elismerte a kongresszus határozatait. Az antant kiemelt hadicéljaként tekinti az új lengyel, délszláv, csehszlovák állam létrehozását. Az elszakadást erősítette IV. Károly október 16-án megjelent kiáltványa, amely Ausztriát Föderatív állammá szervezte át. A Monarchia nagyvárosaiban sorra alakultak a nemzetiségi tanácsok, amelyek demokratikus reformokat és nemzeti önrendelkezést követeltek. Ez azonban nem azt jelentette, hogy a legfőbb cél nem az elszakadás volt.⁶²

Tisza István október 17-én a parlamenti felszólalásában kijelentette a háborút elveszítettük. Ettől kezdve megindult a Monarchia darabokra hullása. Október 24-én Ausztriában a császári hatalom kénytelen volt meghátrálni. Ez a döntés nagy szerepet játszott

⁶¹ Glant Tibor: A 14 pont története és mítosza. Külügyi Szemle, 2009. tél. 87. o.

⁶² Romsics Ignác: A 20. század képes története. Budapest: 2008, Rubicon-ház Bt. 196. o.

az utódállamok legitimálásához. Magyarországon azonban a Wekerle Sándor által vezetett kormány elutasította a tervezetet, amely október 23-án lemondott. A háború végén az olaszok sikeres ellentámadást indítottak a Piave mentén s a közös hadsereg több ezrede is fellázadt. A katonák a hazaszállításukat és földet követeltek. Budapesten eközben több ezer a frontról haza zúdult katona követelt békét. Valamint követelték az uralkodótól Károlyi kinevezését miniszterelnöknek. Az uralkodó azonban Hadik Jánost nevezte ki. Ő volt a közellátás felelőse a háború utolsó éveiben. A hírre leálltak a budapesti gyárak és újabb tüntetéshullám vette kezdetét. Ezen a napon megalakult a Magyar Nemzeti Tanács. Ebben részt vett a Károlyi Mihály által vezetett Függetlenségi és 48-as Párt valamint az Országos Polgári Radikális párt és a szociáldemokrata párt. Csatlakozott még ehhez a Feministák Egyesülete és a budapesti ellenzéki sajtó. Gyakorlatilag a tanács az államhatalommal szembeni ellenkormányként működött. Programjukban szerepelt az ország függetlensége, a háború befejezése, fegyverszüneti megállapodás megkötése, német szövetségtől való elszakadás. További célként szerepelt az általános és titkos választójog bevezetése valamint a wilsoni pontokra építve a nemzetiségek kulturális és helyhatósági önkormányzatisága. Kiemelt szerepet kapott a földosztás kérdése is. Ennek ellenére az ausztriai döntés felerősítette a nemzetiségek elszakadási törekvéseit. Emellett megfogalmazták a közjogi viszony perszónálunióvá való átalakítását. Október 31-én felmondták a dualista megállapodásokat és ezzel megszűnt a perszónálunió. Október 28-án Prágában kikiáltották a csehszlovák államot. Galícia pedig csatlakozott az újonnan születő Lengyelországhoz. Zágrábban pedig elhatározták elszakadásukat Magyarországtól és kikiáltották a Szerb – Horvát - Szlovén királyságot.⁶³

Magyarország számára november 3-án ért véget a háború. A Padovában megkötött fegyverszünet az 1914-es határokat remélte. Szó sem esett benne a későbbi demarkációs vonalokról. Ezért sokan azt gondolták, hogy a történelmi Magyarország megmenthető. Tartalmazta a szerződés még az antant számára Ausztria-Magyarország teljes infrastruktúrájának igénybevételének lehetőségét, valamint a németek csapatok leszerelését. Ismeretes az is, hogy a fegyverszünetet egy olyan állam nevében kötötték, ami már nem létezett. A független Magyarországot nem ismerték el diplomáciailag, a kormány nem is tudott a tárgyalásokról. A fegyverszünet emellett csak november 4-én lépett életbe: miután a még harcoló alakulatok is letették a fegyvert, közülük 320 ezer katona esett hadifogságba.⁶⁴

⁶³ Uo. 197-199. o.

⁶⁴ Uo. 198-199. o.

Befejezés

A dolgozatban igyekeztem feltárni az első világháború Magyarországot érintő eseményeit, a szarajevói merénylettől egészen a padovai fegyverszünetig. Munkám során megpróbáltam ismertetni, hogy milyen körülmények uralkodtak a hátszágban politikai, gazdasági téren. A dolgozat elején bemutatam a háború előzményeit, amelyből jól látható, hogy a világháború elkerülhetetlen volt.

A világ már régóta készült egy nagy háborúra, hiszen olyan érdeksérelmek feszültek egymásnak melyeket már csak, vélték, fegyverek útján lehetett orvosolni. Mindenki rövid háborúra számított. Azonban azt nem vették számításba, hogy a védekezési technikák javultak így a háború elhúzódott. A központi hatalmak mind emberi mind anyagi szempontból hátrányban voltak a jelentős gyarmatokkal rendelkező Angliával, Franciaországgal és a háborúba 1917-ben belépő Egyesült Államokkal. Így nyilvánvalóvá vált, hogy a háborút nem nyerhetik meg. Kiemelném, hogy Magyarország az Osztrák-Magyar Monarchia része volt és csak belügyeiben dönthetett önállóan. A külügy közös, a hadsereg parancsnoka pedig a király volt. Magyarországnak ebből kifolyólag nem volt önálló hadereje, önálló külpolitikája. IV. Károly kudarcba fulladt békekísérlete után pedig lehetetlen volt a széthullást elkerülni. A később, a háború kirobbantásáért felelőssé tett Tisza István, 1914-ben még egy ideig ellenállt, ellenezte a háborút, mivel abban a Monarchia felbomlásának veszélyét látta. Magyarországnak tehát semmilyen esetben se volt érdeke a háború, mert vereség esetén felbomlással, győzelem esetén pedig újabb szláv lakosság bekebelezésével járt volna. Azt is meg kell azonban említeni, hogy a háború előtti magyarosítási kísérletek kudarcba fulladtak. Álom volt a nemzetállam kialakítása, ezért sokan a háborúban látták az utolsó lehetőséget a magyarság megerősítésére. A nemzetiségek a világháború előtt jobbra autonómiában gondolkodtak. Többen viszont emigráltak Londonba, Párizsba, ahol bizottságokat hoztak létre és jelentős Monarchia ellenes propagandát folytattak. A Monarchiát a népek börtönének tartották, elszakadást, függetlenséget akartak. Az antant a hadifölény biztosítása érdekében jelentős területeket ígért az elszakadni akaró nemzetiségeknek, viszont kezdetben nem törekedett a felosztásra, ám ez az Egyesült Államok hadba lépése és Oroszország kiválása után megváltozott. A nemzetiségi mozgalmakat felkarolva céljuk a hozzájuk hű és a bolsevizmust feltartóztatni képes nemzetállamok létrehozása lett. 1918. április 9-11. között tartották Rómában a Monarchia nemzetiségeinek kongresszusát, ahol az elszakadásról, önálló nemzetállamok létrehozását mondták ki. Október 25-én megalakult a Magyar Nemzeti Tanács a nemzetiségi tanácsok példájára. Vidéken is tanácsok alakultak. Október 28-án felbomlott a

Monarchia. A november 3-án aláírt padovai fegyverszünettel pedig véget ért a háború, s Magyarország függetlenné vált sok száz év után. Ennek ára azonban nagy volt.

A hátszaggal kapcsolatban elmondható, hogy a kezdeti lelkesedés alábbhagyott az elhúzódó háború, a katonai kudarcok és az egyre romló gazdasági helyzet következtében. A gazdaság már a háború elején átalált a hadigazdálkodásra, amely merőben megváltoztatta a gazdasági és társadalmi viszonyokat. Ez az átállás inflációt okozott, amely a reálbérek jelentős csökkenésével járt. A nehéz gazdasági helyzet ellenére sokan adakoztak, például az Augusztá-alap rendezvényein, illetve a Feministák Egyesületének felhívásaira. Sokan jártak emellett színházba, de igyekeztek spórolni, egyszerű ételek elkészítésével és a ruházkodással. A háború felborította a hétköznapiakat, szinte minden a háborús ipar szolgálatába állt. Az emberek életkörülményei folyamatosan romlottak, egyre többen követelték az általános és titkos választójogot a nőknek is. A parlamentben a választójogi viták voltak a mérvadóak, emellett még a nemzetiségi kérdés és a hátszág mindennapjait érintő kérdések voltak meghatározóak. A háború elején rendkívül erős volt a kormányhatalom, gyakorlatilag mindent központosítottak. A kudarcok hatására azonban egyre nagyobb lett az elégedetlenség, a miniszterelnökök sorra váltották egymást. Egyre inkább megerősödött Károlyi Mihály pártja és politikája, a jövő emberét látták benne. Ebben legfőképpen pacifizmusa játszott szerepet.

A nők szerepe megváltozott, egyre nagyobb számban vált lehetővé tanítatásuk és ez által jobb munkához való jutásuk. Vezették a háztartást, nevelték a gyereket és rendkívül hosszú munkaidőben dolgoztak. A közlekedéstől az iparon át a mezőgazdaságig. Voltak, akiknek sikerült eljutniuk az értelmiségi pályákhoz, is mint például az orvosnőknek, tanítónőknek. A háború során jelentős volt a gyermekmunka. Sok gyereknek döntően befolyásolta ez a későbbi lehetőségeit. A gyermekek lettek a nők mellett a családfenntartók, az egészségtelen körülmények miatt sokan megbetegedtek, megromlott kapcsolatuk családjukkal. A társadalmi különbségek még inkább kiéleződtek. A nagypolgári réteg megerősödött, az arisztokrácia pedig szinte ugyanúgy élt, mint a háború előtt. Megerősödött az antiszemitizmus. A munkásság száma egyre nőtt, egyre többen dolgoztak egyre kevesebb bérért. A munkásság erőfeszítéseit többek között a szociáldemokrata párt karolta föl. Sorra alakultak a szakszervezetek és egyre gyakrabban ütötték fel fejüket a sztrájkok. A Vöröskereszt és az arisztokrácia néhány tagja segélyezéssel próbálta enyhíteni a terheket. Jelentős támogatásokat nyújtottak a hadirokkantoknak, özvegyeknek és árváknak. Fontos szerepet kapott az anyák és csecsemőik védelme, segélyezése. Ezt különböző szakszervezetek, egyesületek tagjai kaphatták. Igazán nagy központi segélyezési rendszert nem sikerült felállítani. Napközi

otthonok felállításával segítették a dolgozó anyákat. Rengeteg barakk-kórház létesült, ahol igyekeztek a korhoz képest jó ellátást biztosítani a legyengült betegeknek. Egyre nehezebben lehetett lakáshoz jutni, az alapvető termékek árát maximálni kellett és be kellett vezetni a jegyrendszert. A nélkülözés magával hozta a fosztogatásokat, illetve a feketegazdaság megerősödését, a kényszer beszolgáltatások és az áruhiány következtében. A kereskedelem gyakorlatilag leállt, ahogyan a nagy beruházások is. Az infláció az egekbe szökött. Az egyre inkább pénzügyi csődbe sodródó országban azonban voltak, akik meggazdagodtak, ilyenek voltak például a kereskedők, iparosok és a parasztság felsőbb rétege a feketézések következtében. Akár zongorát, perzsaszőnyeget, illetve csillárt tudtak vásárolni. A parasztgyerekek nem jártak iskolába, a családi gazdaságba segédkeztek. Megerősödött a vidék szerepe, a városok kiszolgáltatottá váltak. Falun a mezőgazdaságból elő lehetett állítani a megélhetési cikket. Hiánygazdaság alakult ki, vidéken megpróbálták elrejteni az árukat a rekvirálások elől. Elsősorban a mindennapi élethez nélkülözhetetlen húsokat, tojást és egyéb mezőgazdasági árukat foglalták le. A feketekereskedelem által forgalmazott áruk ára az egekbe szökött. A feketézők érdeke volt a háború folytatása. A járványok, valamint a természetes szaporulat, jelentős csökkenése nagy hatást gyakorolt az élet minden területére. Az ország a háború végére romokban hevert, anarchia uralkodott, kiszolgáltatva állt szomszédjai előtt. 1917-től gyakorlatilag a hátszág kimerült, egymást érik a panaszos levelek, amelyekben a hátszágban történekről tájékoztatták a katonákat, illetve a fronton történekről a hátszágot. Egyre inkább megerősödik a Szociáldemokrata Párt. Sztrájkhullámok söpörtek végig az országon. A katonai kudarcok és az egyre romló életkörülmények miatt felbomlott a politikai pártok közötti konszenzus. Egyre többen követeltek békét valamint függetlenséget. A hátszág erőn felül teljesített a háborúorán, nyomorgott, siratta fiait és mindezt egy értelmetlen háborúért, amely magával hozta a történelmi Magyarország feldarabolódását.

Felhasznált irodalom

Szakirodalom:

BIHARI PÉTER: *A hátország felkavart társadalma*. In: Bihari Péter: *Lövészárkok a hátországban. Középosztály, zsidókérdés, antiszemitizmus, az első világháború Magyarországon*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2008.

DIÓSZEGI ISTVÁN. *A Ferenc József-i kor*. Budapest, Vincze Kiadó, 1999.

F. DÓZSA KATALIN: *Letűnt idők, eltűnt divatok. 1867–1945*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2008. 122-165. p.

GERGELY JENŐ, PRITZ PÁL. *A trianoni Magyarország*. Budapest, Vincze Kiadó, 1998.

NAGY ISTVÁN, ROMSICS IGNÁC. *Magyar történeti szöveggyűjtemény 1914-1999 I. kötet* Budapest, Osiris Kiadó, 2000.

LUX JUDIT. *A magyarországi szakszervezetek történetéből*. Budapest, Friedrich Ebert Alapítvány, 2008.

ORMOS MÁRIA. *Magyarország Története 17. Világháború és forradalmak 1914-1918*. Budapest, Kossuth Kiadó, 2009.

PÜSKI LEVENTE, Barta Róbert, Gyarmati György. *Magyarország a XX. században*. I. kötet Szekszárd, Babits Kiadó, 1998.

ROMSICS IGNÁC. *A 20. század képes története*. Budapest, Rubicon könyvek, 2000.

Sajtó:

Glant Tibor (2009): A 14 pont története és mítosza. In: *Külügyi Szemle*. VIII. évfolyam. 4. szám. 84-89. o.

A Nő, 1914.08.01.; 1914.08.20.; 1914.09.20.; 1915.01.05.; 1915.03.05.; 1915.10.05.; 1916.08.05.; 1916.09.05.; 1916.10.05. ; 1917.04.10. számai.

Nőmunkás, 1917.07.01. száma.

Vasárnapi Újság, 1915.02.07.; 1915. 05. 2.; 1916. 08. 27.; 1915. 05.2. számai.

Internetes források:

CSISZÁR MIRELLA- GAJDÓ TAMÁS: *Nagy dolog a háború- Az első világháború színháza és közönsége*. Online: http://militaria.hu/uploads/files/82849700_1337252289.pdf (2014.03.29.)

F. DÓZSA KATALIN: *Fényűzés elleni liga, avagy az első világháború és a divat.*
[.http://militaria.hu/uploads/files/82849700_1337252289.pdf](http://militaria.hu/uploads/files/82849700_1337252289.pdf) (2014.03.21.)

KISS LÁSZLÓ: *A hátszág járvány elleni védelme az első világháború idején A betegmegfigyelő állomások (barakk-kórházak).*http://www.orvostortenet.hu/tankonyvek/tk-05/pdf/3.8.3/kiss_hatorszagi_jarvany.pdf (2014.03.28.)

KOVÁCS VILMOS: *A magyar hadiipar helyzete az Osztrák-Magyar Monarchia integrált iparában.* Online: http://militaria.hu/uploads/files/82849700_1337252289.pdf (2014.03.25.)

KÓTYUK ERZSÉBET: *A hátszág egészségügyi csatái.*

http://militaria.hu/uploads/files/82849700_1337252289.pdf (2014.03.25)

RÓBERT PÉTER: *Háborús évek Budapesten.* (1914-1918)

Online:<http://www.bpht.hu/historiak/53.pdf> (2014.03.29.)

S. NAGY ANIKÓ: *TUDJA ÖN MÁR, HOGY MI A LYSOFORM ?*

http://www.militaria.hu/uploads/files/82849700_1337252289.pdf (2014.03.29.)

SALY NOÉMI: *Hadiháztartás, avagy hősnők a konyhában.*

Online: http://militaria.hu/uploads/files/82849700_1337252289.pdf (2014.03.29.)

SIPOS JÓZSEF: A FÖLDKÉRDÉS. [HTTP://WWW.RUBICON.HU/](http://www.rubicon.hu/) MAGYAR/NYOMTATHATÓ _VERZIO/A_FOLDKERDES/ (2014.05.28.)

SUBA JÁNOS: *Az Országos Hadigondozó Hivatal.*

http://militaria.hu/uploads/files/82849700_1337252289.pdf (2014.03.22.)

SZOLECZKY EMESE – KREUTZER ANDREA: *Az Augusztai Gyorssegély-alap tevékenységéről.*

Online: http://militaria.hu/uploads/files/82849700_1337252289.pdf (2014.03.29.)

TÓTH ORSOLYA: *A Hadsegélyező Hivatal tevékenysége A Hadtörténeti Múzeumban őrzött plakátok tükrében.* http://militaria.hu/uploads/files/82849700_1337252289.pdf (2014.03.21.)

Mária Valéria telep. <http://egykor.hu/budapest-ix--kerulet/maria-valeria-telep/3065> (2014. április 7.)

Barakk-telepek Pesten. <http://egykor.hu/budapest/barakk-telepek-pesten/3080> (2014. április7.)

Hősök temetője. <http://acenter.hu/nyiregyhazai-Hosok-temetoje-nyiregyhaza-7962/> (2014. április 7.)

Melléklet

1. Hadikölcsönre buzdító plakát

2. Budapest, Jegyrendszer 1918

Forrás: <http://www.culturis.com/kepek/adatlap/130826> (2014.06.11.)

3. Nagygyűlés az Iparcsarnoknál, 1918

Forrás: Ormos Mária: *Magyarország Története 17. Világháború és forradalmak 1914-1918.* Budapest: Kossuth Kiadó, 2009. 30. p.

4. Fegyver és Gépgyár

Forrás: http://www.gyartastrend.hu/nyarimuszak/cikk/elszallo_agazat (2014.06.11)

5. Budapesti Ápolónők

Forrás: <http://mult-kor.hu/cikk.php?id=20548> (2014.06.11.)

6. Sebesültek érkezése a Zita-kórházhoz

Forrás: Ormos Mária: *Magyarország Története 17. Világháború és forradalmak 1914-1918.* Budapest: Kossuth Kiadó 2009, 29. p.

GERMANE, unā
RÖMER

Gonorrhoea-nál
még idősebb, makacs esetekben is
„Sozjodol“-Zincum $\frac{1}{2}$ — $1\frac{1}{2}$
(— Bism. salicyl. $1\frac{1}{2}$)
felváltva 3—5% „Sozjodol“-Natriummal.
„... mindig kedvező hatást észleltem ... egy specifikum
hírnevét igényelheti.“ (Wiener Klin. Wochenschr. 1894, 43.44. sz.)
„... a kezelés utolsó napjaiban gonococcusok már nem mu-
tatóztak ... a gyógyulás mindig teljes és végleges volt.“
(Aerztliche Monatsschrift, 1898, 3. sz.)
Külön broszura G és kísérleti mennyiséget díjmentesen küld a t.
orvos uraknak H. Trommsdorff, vegyi gyár, Aachen 85 R.

Merjodin csecsemők syphilisénél.

7. Gonorrhoea elleni oltóanyag

Az egészségügyi technika
szenzációs találmánya!
**A tetőtlenítő és
fertőtlenítő készülék**
Kiváratra
prospektus

**„HARTMANN“
megoldotta a kérdést**
15 perc alatt
10 teljes egyenruhát tetőtlenít.
Lerakat: **Garde-Meuble A. G.**
Wien, XXI 5 Magdeburgstrasse 71.

8. Fertőtlenítő Készülők

Forrás: KÓTYUK ERZSÉBET: *A háország egészségügyi csatái*
http://www.militaria.hu/uploads/files/82849700_1337252289.pdf (2014.06.11.)

9. Lysoform

Forrás: S. Nagy Anikó: Tudja ön már, hogy mi a Lysoform ?

http://www.militaria.hu/uploads/files/82849700_1337252289.pdf (2014.06.11.)

10. Fedák Sári ápolóként

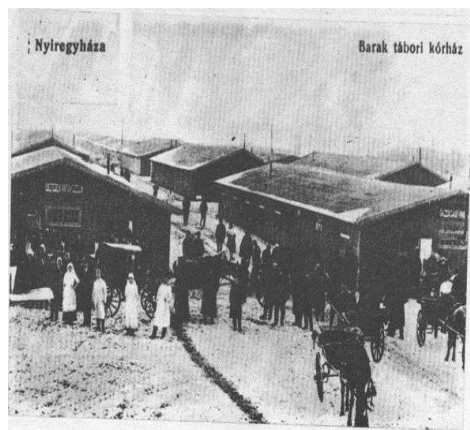
Forrás: CSISZÁR MIRELLA- GAJDÓ TAMÁS: *Nagy dolog a háború- Az első világháború*

színháza és közönsége. Online: http://militaria.hu/uploads/files/82849700_1337252289.pdf (2014.06.11.)

11. Hadikórház a Műcsarnokban

Forrás: KÓTYUK ERZSÉBET: *A háttország egészségügyi csatái*
http://www.militaria.hu/uploads/files/82849700_1337252289.pdf (2014.06.11.)

12. Barakk-kórház Nyíregyházán

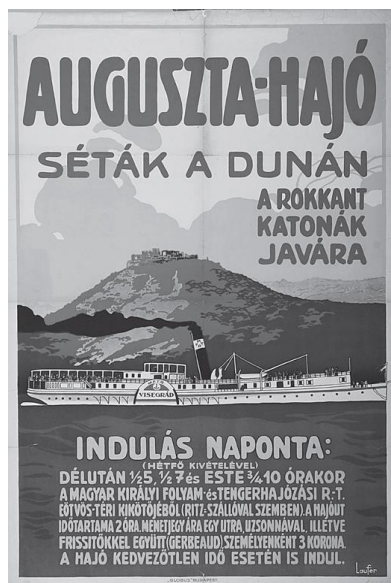
Forrás: <http://acenter.hu/nyiregyhazai-Hosok-temetoje-nyiregyhaza-7962/> (2014.06.11.)

14. Augusztai Főhercegnő és férje

Forrás:

http://commons.wikimedia.org/wiki/File:J%C3%B3zsef_%C3%81gost_%C3%A9s_neje_Augusztai.JPG (2014.06.11.)

15. Augusztai-hajó

Forrás: SZOLECZKY EMESE – KREUTZER ANDREA: *Az Augusztai Gyorssegély-alap tevékenységéről*. Online: http://militaria.hu/uploads/files/82849700_1337252289.pdf (2014.06.11)

16. Augusztá-plakát

15. Augusztá gyűjtés

Forrás: <http://www.iwm.org.uk/collections/item/object/26667> (2014.06.11.)

16. Augusztá-gyűrű

17. Pasaréti lövészárkok

Forrás: <http://retronom.hu/node/3071> (2014.06.11.)

18. Csárdáskirályné

Forrás: <http://olvassbele.com/2013/02/25/hires-operettek-sorozat-kalman-imre-a-csardaskiralyno-reszlet/> (2014.06.11.)

19. Divat a hátsországbán

Forrás: <http://fdk.hu/tanulmanyok/letunt-idok-eltunt-divatok/i-ami-a-divatra-hat/> (2014.06.11.)